

УДК 344.13(477)

Мензак Сергій Андрійович

*слухач навчальної групи № 7202
навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних
наук Національного університету
оборони України;*

ORCID ID: 0009-0000-6829-0241

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ ВІЙСЬКОВІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу злочинність у військовому середовищі, що як наслідок безпосередньо підриває боєздатність, знижує дисципліну та деморалізує особовий склад. Аналіз таких правопорушень є важливим для удосконалення правозастосовної практики в Україні, зокрема в частині боротьби з військовою злочинністю, що негативно впливає на обороноздатність країни.

Враховуючи високий рівень загрози національній безпеці, що виникає у разі вчинення військових правопорушень, розробка та вдосконалення механізмів протидії військовій злочинності є важливим етапом у забезпеченні правопорядку. Під час війни виникає необхідність у гнучкому застосуванні правових норм, а також адаптації системи кримінального процесу до умов воєнного часу.

Удосконалення організаційно-правових механізмів протидії військовій злочинності є стратегічним пріоритетом для України, яка протистоить збройній агресії, прагне зберегти верховенство права в умовах бойових дій та забезпечити невідворотність покарання за скоєні військові злочини. Тема зумовлена необхідністю ефективної імплементації міжнародних стандартів та адаптації національної системи до викликів військового часу. Аналіз свідчить про необхідність комплексного підходу, який охоплює як інституційні, так і законодавчі зміни.

Важливим напрямом є вдосконалення координації та взаємодії між усіма суб'єктами протидії військовій злочинності, а саме, військовими формуваннями, правоохоронними органами, а також, що є критично важливим, з міжнародними інституціями (зокрема, Міжнародним кримінальним судом та іншими механізмами ООН). Це вимагає розробки чітких міжвідомчих протоколів, стандартних операційних процедур для

документування злочинів та створення єдиної цифрової бази даних для збору доказів. Крім того, необхідне систематичне навчання та підвищення кваліфікації персоналу за програмами, сфокусованими на міжнародних стандартах документування воєнних злочинів.

Лише синхронний розвиток організаційної структури та правової бази дозволить створити надійний і невідворотний механізм протидії військовій злочинності.

Ключові слова. Військова злочинність, правовий механізм протидії військовій злочинності, воєнний стан, військовослужбовець.

Serhiy Menzak

*student in study group No. 7202,
Educational and Scientific Institute of
Military History, Law and Social
Sciences, National University of Defence
of Ukraine*

WAYS TO IMPROVE ORGANISATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR COUNTERING MILITARY CRIMES

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of crime in the military environment, which directly undermines combat capability, reduces discipline and demoralises personnel. Analysis of such offences is important for improving law enforcement practice in Ukraine, particularly in terms of combating military crime, which has a negative impact on the country's defence capability.

Given the high level of threat to national security posed by military offences, the development and improvement of mechanisms to combat military crime is an important step in ensuring law and order. During wartime, there is a need for flexible application of legal norms and adaptation of the criminal justice system to wartime conditions.

Improving organisational and legal mechanisms to combat military crimes is a strategic priority for Ukraine, which is facing armed aggression, seeking to preserve the rule of law in conditions of hostilities and ensure the inevitability of punishment for military crimes. This topic is driven by the need to effectively implement international standards and adapt the national system to the challenges of wartime. Analysis shows that a comprehensive approach is needed, covering both institutional and legislative changes.

An important area is improving coordination and cooperation between all actors involved in combating war crimes, namely military formations, law

enforcement agencies and, critically, international institutions (in particular, the International Criminal Court and other UN mechanisms). This requires the development of clear interagency protocols, standard operating procedures for documenting crimes, and the creation of a unified digital database for collecting evidence. In addition, systematic training and professional development of personnel is necessary, with programmes focused on international standards for documenting war crimes.

Only the synchronised development of the organisational structure and legal framework will make it possible to create a reliable and irreversible mechanism for combating war crimes.

Keywords: Military crime, legal mechanism for combating military crime, martial law, military personnel.

Постановка проблеми

Дослідження шляхів удосконалення організаційно-правових механізмів протидії військовій злочинності має критично важливе значення в умовах повномасштабної війни, оскільки злочинність у військовому середовищі безпосередньо підриває боєздатність, знижує дисципліну та деморалізує особовий склад.

Так, за даними Верховного Суду, у 2024 році судами за різні кримінальні правопорушення було засуджено 6 532 військовослужбовців (у 2023 році - 5 339, у 2022 році – 2 138 військовослужбовців).

Це 10,6% від загальної кількості осіб, засуджених у 2024 році в Україні.

У порівнянні з 2023 роком у 2024 році було засуджено на 1 193 військовослужбовця більше, (на 22,3% більше). Вказана статистика підтверджує актуальність досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ідейно-інформаційним підґрунтям статті, став науковий доробок наступних авторів та науковців, як Карпенко М.І., Топчій В.В., Пузиревський Є.Б., Морквін Д. та інших науковці.

Мета статті

Мета дослідження полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-правових механізмів протидії військовій злочинності в умовах збройного конфлікту, а також у забезпеченні ефективної імплементації норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в національну практику.

Наукова новизна полягає в комплексному підході до дослідження проблем військової злочинності в умовах правового режиму воєнного стану, а також в аналізі міжнародного досвіду для удосконалення національної практики.

Практичне значення полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правового забезпечення процесів протидії військової злочинності в Україні, а також для розробки рекомендацій щодо поліпшення правозастосовної практики в умовах воєнного стану.

Основний матеріал статті

Аналіз іноземного досвіду є важливим джерелом для пошуку оптимальної моделі військової юстиції для України. При цьому важливо розуміти, що не існує єдиного «стандарту НАТО» у цій сфері. Країни-партнери використовують різноманітні моделі, що зумовлено їхніми історичними, правовими та військовими традиціями. Розглянемо ключові з них.

У Сполучених Штатах Америки розслідування воєнних злочинів займає важливе місце в системі правосуддя. Військові злочини розглядаються в рамках національного законодавства, яке відповідає міжнародному гуманітарному праву, а також відповідним принципам Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС). Важливим аспектом є те, що в США розслідування воєнних злочинів проводять спеціалізовані підрозділи, які оцінюють кожен випадок окремо, застосовуючи міжнародні стандарти. Це дозволяє уникнути політичного впливу на процес розслідування і забезпечує дотримання принципу неупередженості правосуддя.

Важливу роль у розслідуванні таких злочинів відіграють спеціалізовані слідчі групи, які працюють як на національному, так і на міжнародному рівнях. Наприклад, протягом 2019 року у США було проведено понад 2500 розслідувань, пов'язаних з порушенням прав людини під час військових операцій за кордоном, включаючи 42 випадки, пов'язані з обвинуваченнями у воєнних злочинах. [1]

Велика Британія. Сучасна система військової юстиції Великої Британії базується на Законі про Збройні Сили 2006 року (Armed Forces Act 2006), який уніфікував право для всіх видів військ. Ця модель є гнучкою та поєднує дисциплінарну владу командування з судовими гарантіями:

Підсумкове слухання (Summary Hearing): Незначні справи розглядаються командиром, який може призначати покарання, наприклад, арешт до 28 діб.

Право вибору: Обвинувачений завжди має право відмовитися від слухання у командира та вимагати розгляду справи у Військовому суді (Court Martial).

Військовий суд (Court Martial): Це постійно діючий суд, який може засідати в будь-якій точці світу. Суддями є цивільні особи (досвідчені юристи, призначені незалежною комісією), а роль журі виконує колегія з офіцерів та старшинського складу. Суд має повноваження, аналогічні цивільному суду, і може призначати покарання аж до довічного ув'язнення.

Система апеляцій: Рішення командира можна оскаржити до Підсумкового апеляційного суду, а вирок Військового суду – до Апеляційного суду Військового суду і далі до Верховного Суду. [2]

Федеративна Республіка Німеччина. Німецька модель є кардинально відмінною. Внаслідок негативного історичного досвіду нацистського періоду, Основний закон ФРН (Grundgesetz) забороняє створення військових судів у мирний час. Ця система базується на концепції «громадянина у формі» (Staatsbürger in Uniform), згідно з якою військовослужбовець залишається повноправним громадянином з усіма правами.

Юрисдикція загальних судів: Усі кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, розглядаються загальними цивільними судами (Amtsgerichte, Landgerichte) за загальними правилами кримінального процесу.

Військовий кримінальний кодекс (Wehrstrafgesetz – WStG): Існує спеціальний закон, який визначає склади суто військових правопорушень, таких як невиконання наказу чи дезертирство. За ці правопорушення судять також цивільні суди.

Дисциплінарна відповідальність: Для менш значних проступків існує система дисциплінарних стягнень, які накладаються командирами, та спеціальні дисциплінарні суди (Truppendienstgerichte), які розглядають скарги на ці стягнення та серйозні дисциплінарні справи. [3]

Республіка Польща. Польща, як країна східноєвропейського регіону та член НАТО, зберегла систему спеціалізованих військових судів, інтегровану в загальну судову систему.

Структура судів: Система є дворівневою: гарнізонні військові суди (wojskowy sąd garnizonowy) як суди першої інстанції та окружні військові суди (wojskowy sąd okręgowy) як апеляційна інстанція для перших та перша інстанція для більш тяжких злочинів.

Нагляд за діяльністю військових судів здійснює Палата у кримінальних справах Верховного Суду Польщі, яка є касаційною інстанцією для їхніх рішень.

Статус суддів: Судді військових судів є офіцерами Збройних Сил Польщі, які мають вищу юридичну освіту та відповідають вимогам, встановленим для професійних суддів. [4]

Аналіз цих моделей показує, що вибір шляху реформування для України не повинен зводитися до сліпого копіювання однієї системи. Відсутність єдиного стандарту дає Україні простір для створення власної гібридної моделі, яка б враховувала національні потреби, конституційні рамки, фінансові можливості та найкращі практики партнерів.

З початку повномасштабного вторгнення український законодавець активно працює над адаптацією кримінального та кримінально-процесуального законодавства до умов війни. Ці зміни можна умовно поділити на два етапи, що відображають еволюцію кримінальної політики держави.

На першому етапі - 2022 рік, основний акцент робився на посиленні відповідальності. Було внесено низку змін до КК України, які посилили санкції за злочини проти основ національної безпеки, колабораційну діяльність та окремі військові правопорушення. Було також внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), зокрема до статті 615, які врегулювали особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного стану. Ці зміни дозволили продовжувати строки тримання під вартою за рішенням прокурора за неможливості функціонування судів та встановили, що до військовослужбовців, які підозрюються у вчиненні певних злочинів, застосовується виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Такі кроки були спрямовані на демонстрацію жорсткої позиції держави та мали на меті залякування потенційних правопорушників. [5]

Однак згодом, зіткнувшись із масовим характером таких правопорушень, як СЗЧ та дезертирство, та усвідомивши цінність кожного військовослужбовця для оборони країни, кримінальна політика почала еволюціонувати. Законодавець перейшов від суто репресивних методів до пошуку більш гнучких механізмів, спрямованих на збереження боєздатного особового складу.

До перспективних напрямів подальшого удосконалення законодавства слід віднести:

Подальша диференціація відповідальності за СЗЧ та дезертирство, з урахуванням тривалості відсутності, мотивів, обставин вчинення (наприклад,

внаслідок бойового стресу) та поведінки особи після вчинення правопорушення.

Удосконалення процесуального законодавства щодо збору та фіксації доказів у зоні бойових дій. Необхідно легалізувати та детально регламентувати процедуру документування обставин події безпосередньо командирами або уповноваженими офіцерами ВСП з подальшою передачею матеріалів до ДБР, забезпечивши при цьому їхню доказову силу.

Впровадження механізмів відновного правосуддя та психологічної реабілітації для військовослужбовців, які вчинили правопорушення внаслідок посттравматичного стресового розладу або інших розладів, пов'язаних з бойовими діями.

Інституційна система протидії військовій злочинності в Україні включає органи досудового розслідування, прокуратура та суд. Ефективність цієї системи є предметом гострих фахових дискусій.

Органи досудового розслідування та прокуратура.

Основним органом, на який покладено функцію розслідування військових кримінальних правопорушень, є Державне бюро розслідувань (ДБР). До його підслідності віднесені злочини, вчинені військовослужбовцями, а також злочини проти встановленого порядку несення військової служби. Діяльність ДБР у цій сфері стикається з низкою викликів, зокрема, з недоліками правового регулювання, проблемами кваліфікації та величезним навантаженням на слідчих через різке зростання кількості проваджень не справляються з таким обсягом навантаження. [6]

Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення в суді у провадженнях щодо військових злочинів здійснює Спеціалізована прокуратура у сфері оборони (до 2019 року – військова прокуратура). Цей орган відіграє ключову роль у забезпеченні законності на всіх етапах кримінального провадження, від реєстрації повідомлення про злочин до виконання вироку.

Важливу роль у системі протидії відіграє Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (ВСП). До її завдань належить запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень серед військовослужбовців, проведення службових розслідувань та сприяння функцій органів дізнання у межах, визначених законом. [7]

Одним з найбільш дискусійних питань інституційної реформи є доцільність відновлення в Україні системи військових судів та військової юстиції в цілому. Ця дискусія активізувалася з початком війни у 2014 році та набула особливої гостроти після повномасштабного вторгнення.

Слід навести деякі аргументи на користь відновлення військових судів, а саме:

Специфіка справ: Військові злочини мають унікальну специфіку, що вимагає від суддів глибоких знань військових статутів, бойових наказів, тактики ведення бойових дій та інших аспектів військової служби, якими цивільні судді, як правило, не володіють.

Оперативність: Розгляд справ у загальних судах часто є затягнутим, що в умовах війни є неприпустимим, оскільки підриває принцип невідворотності покарання та негативно впливає на дисципліну.

Державна таємниця: Багато справ щодо військових злочинів містять відомості, що становлять державну таємницю. Загальні суди часто не мають належних умов (спеціальних приміщень, допусків у суддів) для розгляду таких матеріалів. [10]

Захист авторитету командування: Тривалі та, на думку військових, не завжди компетентні судові процеси над командирами, які приймали складні рішення в бойовій обстановці, деморалізують офіцерський склад та армію в цілому.

На сьогоднішній день актуальним залишається питання, щодо створення військової поліції в Україні. Ідея створення виникла після 2014 року, з метою забезпечення дисципліни та законності в Збройних Силах. Згідно з проектом закону, військова поліція має стати новим формуванням з правоохоронними функціями, що замінить Військову службу правопорядку, забезпечуючи розслідування військових злочинів та підтримку порядку. Така реформа є стратегічною необхідністю для підвищення ефективності та створення військової юстиції в Україні.

Плани створення військової поліції передбачають інтеграцію з стандартами НАТО, з акцентом на незалежність та професійну підготовку. Науковці акцентують на генезисі цієї ініціативи від радянської спадщини до сучасних викликів, де військова поліція має вирішити проблеми неузгодженості нормативів та порушень прав військовослужбовців. [8]

Прагнення створити військову юстицію, зокрема і військові суди – це спроба вирішити кризу ефективності. Тому оптимальним шляхом може бути не відтворення старої системи, а пошук гібридної моделі. Як можливі варіанти розглядаються створення спеціалізованих військових палат у місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції або створення окремого Вищого військового суду за аналогією з Вищим антикорупційним судом. Така модель дозволила б поєднати спеціалізацію та компетентність суддів з їхньою незалежністю та інтеграцією в єдину судову систему. [9]

Висновки

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що військова злочинність в Україні, особливо в умовах повномасштабної збройної агресії, є складним та динамічним явищем, що становить серйозну загрозу національній безпеці. Чинна система кримінально-правової протидії, попри низку законодавчих та інституційних змін, стикається з системними викликами, що потребують комплексного вирішення.

Практика протидії військовій злочинності в умовах воєнного стану виявила гострі проблеми у сфері доказування, пов'язані з об'єктивними труднощами збору доказів у зоні бойових дій, а також тривожний розрив між кількістю зареєстрованих проваджень та їх судовою перспективою, що свідчить про низьку ефективність існуючого механізму.

Досвід країн-партнерів демонструє відсутність єдиної універсальної моделі військової юстиції, що надає Україні можливість розробити власну систему, яка б поєднувала найкращі світові практики з урахуванням національних особливостей, конституційних вимог та потреб воєнного часу.

Дискусія щодо відновлення військових судів є закономірною реакцією на неефективність існуючої системи. [11] Просте відтворення старої моделі є недоцільним; натомість необхідно шукати рішення, яке б забезпечило баланс між спеціалізацією, оперативністю, незалежністю суддів та дотриманням прав людини.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. «МКС відмовився розслідувати злочини в Афганістані та тортури в США» <https://ccrjustice.org/home/press-center/press-releases/icc-refuses-investigate-crimes-afghanistan-us-torture>
2. Посібник для командирів (Посібник з права служби: JSP 830 том 1) <https://www.gov.uk/government/publications/joint-services-publication-jsp-830-manual-of-service-law-msl>
3. The Bundesgrenzschutz: Re-civilizing Security in Postwar West Germany, 1950-1977 Permalin <https://escholarship.org/uc/item/6hr297n8>
4. Топчій В.В. Моделі систем військових судів у країнах європейського союзу: порівняльно-правовий аналіз. 2/ 2016
5. Кримінальний процесуальний кодекс України, Редакція від 01.08.2025, підстава - 4560-ІХ.
6. Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VII
7. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» редакція від 27.01.2023, підстава - 2839-ІХ

8. Військова юстиція в Україні, Зелена книга, <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf>
9. Карпенко М.І., Поняття та загальна характеристика військової злочинності як наукова і прикладна проблема, Інформація і право. № 2(53)/2025
10. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право”; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 21 с.
11. D. Morkvin, V. Batsanut, I. Hokh. Prospects for creating a military police in Ukraine to ensure discipline and legality among military personnel: genesis, current state and place in the structure of the security and defence sector

REFERENCES

1. ‘ICC refuses to investigate crimes in Afghanistan and torture in the United States’ <https://ccrjustice.org/home/press-center/press-releases/icc-refuses-investigate-crimes-afghanistan-us-torture>
2. Commanders' Guide (Service Law Guide: JSP 830 Volume 1) <https://www.gov.uk/government/publications/joint-services-publication-jsp-830-manual-of-service-law-msl>
3. The Bundesgrenzschutz: Re-civilising Security in Postwar West Germany, 1950-1977 Permalink <https://escholarship.org/uc/item/6hr297n8>
4. Topchii V.V. Models of military court systems in European Union countries: a comparative legal analysis. 2/ 2016
5. Criminal Procedure Code of Ukraine, Revision dated 01.08.2025, basis - 4560-IX.
6. Law of Ukraine ‘On the State Bureau of Investigations’ No. 794-VII
7. Law of Ukraine ‘On Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine’ edition dated 27.01.2023, basis - 2839-IX
8. Military Justice in Ukraine, Green Paper, <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf>
9. Karpenko M.I., Concept and general characteristics of military crime as a scientific and applied problem, Information and Law. No. 2(53)/2025
10. Puzirevsky E.B. Criminological analysis and prevention of military crimes: abstract of thesis ... Candidate of Legal Sciences: 12.00.08 ‘Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law’; Kharkiv National University of Internal Affairs.

11. D. Morkvin, V. Batsamut, I. Hokh. Prospects for creating a military police in Ukraine to ensure discipline and legality among military personnel: genesis, current state and place in the structure of the security and defence sector